

Újabb költészetünk világnézeti válsága.*

Írta: HORVÁTH JÁNOS.

A Reviczkytől megkezdett úton haladt tovább Komjáthy Jenő. Átvette Reviczky pesszimizmusát, de rosszul érezte magát benne. Cselekvő és gyönyörvágó új egyénisége már pályája első, sötétlítő szakaszában megmutatkozott. Nemcsak a pesszimizmustól vígasztalannak mutogatott földiség, de maga a sötét pápaszem is terhére volt. Honvágyat érzett tulajdon sejtett hazájába, valami Esmehonba, Istenországba. Kelletlen volt neki az örökös rosszalás, szomorúság és sopánkodás, kelletlen az akaratbűnítő tagadás, mely megfoszt az érzelmeinkkel való egyetértésnek s az élet javallásának szabadságától. Az ő líraisága nem zsugorogni és alkalmazkodni, hanem paracsolni, uralkodni vágyott s boldog kielégültségben — „kéjben“ — égni és elégni.

Lelke vágyaiból kiszötte lassanként saját eszmerendszerét, s korábbi filozófiája ínséges, levegőtlen zárkájából átköltözött egy maga-álmodta tágas, világos, új palotába. Elbúcsúzott Reviczkytől, az „eszmék csüggetegjétől“, a „lemondás bajnokától“, el Schopenhauertől, a „világbölestől“, e másik „dicső előképétől“, nem tagadva meg „igazságait“, de tisztelettel bejelentve, hogy ő immár új utat tör s új dalokba kezdett lelkesedve.

Felszabadulásában különféle hatások támogatták. Egyik sem annyira, mint a Petőfié, kinek bátor, ön hatalmú líraisága kezdettől fogva táplálta rokonösztöneit. Dacban, akaratkultuszban, s ami fejlődése újabb szakaszának voltaképeni sugalmazója: tettvágyban, kétségkívül rokonjellem vele. Költői átfejlődése mintha egészen a Petőfié hasonlatosságára menne, kinek egykori világgyűlölete világmegváltó eszményiséggé tisztult ki. Rajongó „új dalait“ olvasva, csakugyan az az érzésünk, mintha egy Petőfi-silhouette szenvedélyes mozdulatait látnók valahal az űrben, a „szabadság és szerelem őshazájában“, az

* E tanulmány első, Reviczky Gyuláról szóló része a Károlyi Árpád tiszteletére kiadott emlékkönyvben jelent meg.

Istenországban, hol ez ikereszmék, földiségtől nem korlátozva, fogalmi tisztaságban élnek világukat. Tettvágy c. verse — még mottóját is Petőfiből véve — a költőapostoli gondolatot fejti ki. Máskor az álmában is bilincseket tördelő Petőfit visszhangozza. Jósolgatja s türelmetlenül várja ő is azt a „nagy szép időt“, az elkövetkezendő diadalt. Az az ő ideje lesz! Viharnak képzelel ő is, melytől megreszketnek a gyávák, de melyben ő ujjongva fogja üdvözölni tulajdon elemét. Ha filozófiai költészetében forradalmi lelkület, vezérkedés, győzelemlátomások, üdvözítő halálbarohanások jelenségeivel találkozunk: jusson eszünkbe, hogy mindez az „eszneharc“ a tyrtaeusi Petőfi fellegképe, Petőfi költői mozdulatainak jelképszerű átlehellése a bölcselmi költészet árnyékvilágába. De a Tündérálom, a September végén, a Honfidal, az Itt van az ősz, a Szép napkeletnek, s Petőfi sok más költeménye is hagyott remniscenciászerű nyomokat verseiben. Könnyen felfedezi, aki utánajár.

Új világnézetét (filozófiáját) részben az ő elvonásra hajlamos gondolkodása szűrte le a Petőfiével tetézett saját egyéniségéből, részben más gondolkodók rendszereiből hasonlította magához. Nietzsche példájára mintegy létformájává tette meg a személyi korlátlanságot, akarat és önérzet Übermensch-i szertelenségét. Ezzel filozófiája és költészete egyik pillérét, az alanyit, szinte az öntistenítés képtelen magaslataiba suhasztotta fel. A valót azonban, a körülötte létező tárgyi valóságot nemlétezővé nem tehetette; oly értelmezést adott tehát neki, amely személye túlnövesztésének legjobban megfelelt. Spinoza pantheizmusa volt ebben útmutatója, mely szerint egyedüli szubsztancia az Isten, s minden egyéb: a természet, a jelenségek, maga az egyéni lét is: csak tüneténei ez egyetlen lényeknek. *Csuk-én* tehát a Petőfi—Nietzschei alanyi oldalon, *csak-Isten* a Spinozai tárgyian. Az én-vallás rajongója nem riadhatott vissza alany és tárgy merész azonosításától, jobban mondva a kettő Spinozai rangjának felcserélésétől: az én-istenség vég-gondolatától. Ezzel levonta a „zsenítan“ végső következtéseit.

A tömeggel el nem vehető zseni társtalauságának s egy alacsonyrendű világhoz kötöttségének tudata tette szomorú és felemás költővé Reviczkyt. Komjáthy megoldásában a zseni nem „társtalan“, hanem társat nem is tűrő, egyetlen létező s nem kötve van a tárgyi világhoz, hanem ura, lelke annak. Ő az isteni erő és hatalom, ő a természet, ő az emberiség, övé az

egész élet. Eltűnt a szomorúság: az én korlátlan urasága, életbirtokló hatalma, az „örök élet“ ujjongó önélménye lépett a helyébe. Reviczky nem oldotta meg a bagot: tétova vergődött korlátlan igények és a valóság sziklafala között. Komjáthy kitalált egy szemfényvesztő (az ő szemét csakugyan elkápráztató) megoldást: a tapasztalati valóságot önmaga tárgyi tüneményévé alázta s korlátlan igényeit gondolatban, képzeletben, az öntudat függetlenített világában élte ki korláttalanul. Tett azonban engedményt a cáfoló valóságnak. Isten-volta, élet-urasága itt, e földi életben még csak bizonyos tudat és lelkesítő hit, megvalósulását azonban a haláltól várja: istenülése a halálban kezdődik, a halálban „hal át“ a végtelen életbe, a halál által válik az élet urává.

Senki sem hiszi, hogy Komjáthy Jenő, nyitravármegyei szeneci polgári iskolai tanár, istennek képzelte volna magát; de igenis költői ihlete az abszolút akarat lelki élményében, valamely képleges isten-éhuényben tombolta ki magát, a cselekvő-képességnek legfelső fokig, a mindenhatóságig felesigázott képzelgéseiben. Mindez nem is áll olyan messze a „vates“, az „est deus in nobis“, a „sugallat“, a „teremtő“ képzelet, az „isteni küldetés“ rég ismeretes ókori s azóta közkeletű álláspontjától, csak teljesebb, teljes benne az illúzió, az „ámulás“, mint Csokonai mondáná. Csokonai is tud oly pillanatait a költőnek, „Midőn teremt új dolgokat, A senmiből világokat“. Kölesey „istenülése“, Petőfinek említett „költő-apostoli“ felfogása (Isten lángoszlopoknak rendelé a költőket, stb.), Reviczky lappangó vagy nyíltabb Jézus-rokonulásai hasonló jelenségek; az utóbbiak ösztönzők is lehettek Komjáthy számára. Mily könnyen áll nála a végső következtetések levonása, látni *Magdaléna* c. verséből is, melyben a bibliai téma párhuzamát habozás nélkül elfogadva, egyenest a Messiás helyére áll, vigasztalva a nőt, hogy elviszi magával az égbe, Atyja házába. Tudvalevő egyébként, hogy a műveltségnek minden újabb fejlődménye igyekszik magára öltetni a megelőzőnek, melytől elvált, méltóságjelvényeit, eltulajdonítani nimbuszát: így a profán műveltség a vallását. Mind a korábbi „nemzeti“, mind ez újabb „főzőfiai“ világnézet bizonyos „szentségre“ tart igényt, „religiózus“ érzelmekkel tekint eszményére, s megsértését „profanizálásnak“ minősíti. Költészetünkben Reviczkyvel indult a kultusznak a *személy* számára igénylése, világi területen vallási méltósággal (Jézus!) rokonítása magának; teljes határozottsággal haladt tovább e profán eltulajdonításban Komjáthy, a maga személyes

pantheizmusával. Petőfi felfogása a költő isteni küldetéséről még a vallás alapján állt, emezek profánsága maga telepszik be a vallás szentélyébe.

A mondottak által enyhítve nevezhetjük „isten-élménynek“ Komjáthy új filozófiáját s jelölhetjük ki most már költészetbeli magatartása néhány jellemző változatát.

*

Nem valamely lépésről-lépésre haladó, szakszerű filozófiai gondolkodás, hanem lírai szükséglet találtatta meg vele új világnézetét. Bizonyos belső nyugtalanság után mintegy varázsütésre nyílt meg a szeme s látta meg a káprázató valót: önnön lelkét, az „istenlakta házat“. *Egyszerre* c. költeménye e tekintetben a legvilágosabb: „Egyszerre, egy varázsütésre Megnyílt a szívem tiszta mélye És benne megnyilatkozik Egy szédítőn mélységes ég;“ — egyszerre, egy nagy pillanatban, egy dicső tudatban átfogta önmagát magában, s megpillantá Istent: „S hol egymást metszi két világ, Két szem egymás mélyébe lát“, belevetette magát a szent egység, a boldog összesség örök gyönyörforgatagába.

Ez az önmagán és a csodás nagy pillanaton való álmélkodás az ő első jellemzetes lírai kiállása. Ott van tehát már születésénél ez új költészetnek a „kinyilatkoztatás“ emlékképe, meg a váratlan s annál nagyobb gyönyör, vagy — mint nevezni szereti — „kój“ érzete: az „üdvözülés“ mása. Petőfiben sem példátlan ily varázslatos rátalálás Istenre, hitre, rendszerint a szerelem lélektisztító hatása alatt (Válasz kedvesem levelére; Szép napkeletnek). De az imént jellemzett lírai csoda Komjáthy sajátja. Viszont Ady Isten-látásai nem mindenestül függetlenek tőle.

Csodált újdonságában való bemutatkozása a következő jellemző mozdulat. A szellem-fölény páthoszával nyit ránk s emberfölttiséget hirdet ki, mint utóbb Ady a maga magyarfelettségét vagy kísérteties különöségeit szokta (Góg és Magóg fia; A Halál rokona; Sem utóda, sem boldog őse, stb.). Rendszerint korábbi énjével állítja szembe az újat; jelzi, mi volt s mivé lett: mi most. Vagyis újra meg újra kiélvezi átmenetnélküli, varázslatos átalakulása gyönyörét. Tegnap még gyermek, szolga, bűnös: ma messiás, világ világa, világot nemző gondolat, a végtelen lét tiszta telje (Újjászületés). Figyelmet érdemelnek enemű verseiben az egykori mivoltára való visszapillantások. Ezek szerint neki, az istenülésre, fényre, csodára

kiszemelt embernek előélete csupa rejtély, az öntudat mélyén a maga nagy pillanatára várakozó ismeretlenség volt:

Ki fény vagyok, homályban éitem,
Világ elől elrejtezem;
Nagy, ismeretlen messzeségben
Magányosan lobogtam én. (*A homályból.*)

Önmagának ez a rejtélyes eltávolítása, egykori lappangó, kitörésre váró állapotában való szemlélése, melyre minden átmenet és magyarázat nélkül következik elemi erővel kitörő mai megnyilatkozása („De mostan szívem szerteárad, Gátját szakítva szétömlő”): egyik legnagyobb következményű lírai attitűdje Komjáthynek. Ady kísérteties ön-szimbolumaiban lehetetlen fel nem ismerni költőnk ihlető hatását. Nemcsak a „lidérces messzefény” utal reá vissza, hanem még világosabban Ady első igazi szimbolista ön-szemlélete, a Vízión a lápon. Ady éppen e kitörés előtti, rejtélyes, fenyegető mivoltában jeleníti meg magát: „*Vagyok* fény-ember ködbe búva” stb. Különböző bemutatkozó műfaj elődjét Petőfi ön-areképeiben kell látnunk, melyekben ő erkölcsi, jellembeli fölényével áll ki a világ elé. Híres, erélyes „átriadásai” (merengésből, korlátozottságból kedély és szenvedély féktelen szabadságába), s azon versei, melyekben pesszimizmusa alól való felszabadulását ünnepelve megtagadja korábbi sötét világnézetét (Mily szép a világ!): különösebben is megigézhették Komjáthyt. Mult és jelen viszonyításának azonban van homlokegyenest ellenkező módja is. Petőfinek állandó gondja volt jellem-következetessége nyilvántartására: még egykori világgyűlöletébe is Júlia iránti szerelmét nézte bele utólag. Komjáthy is nem egyszer már a multban-megvolt-nak állítja jelen énjét: ő akkor is örökké csak egy arcot nézett, egy mélységes, roppant szemet, a végtelen világszemet; már születésével kijelöltetett csodás szerepére: áldja is az órát, melyben született (a „fénynek ünnepe”: gyertyaszentelőkor), s a „boldog asszonyt”, aki szülte, a „malasztal teljest”. Szent a homály, amelyben élt; a hely, amelyen megállott.

Szeret oly képzeletbeli elhelyezkedésben mutatkozni, mely emberfölötti öntudatának megfelel: „a lét magasán” napfényes álmaival, „a lét Hóreb-hegyn” a Szellem istenének törvénytáblájaként, várva, hogy ráírja parancsait. Tudja, hogy „talány” másoknak, kivált a „hitetleneknek”. Ezeknek még titokzatosabb módon mutatkozik be, a láthatatlanság fölényében: lába a föl-

dön jár, feje az étherbe ring; de a hitetlenek közül vajjon ki látta őt fényleni, ki hallotta üdvözülten zengeni? Ki látta őt pompafényben járni a tengeren (megint Jézus-kép!); ki látta lelkét, midőn a napba öltözött?

Ki látta színen változását,
Midőn a lélek elragadt?
Ez elesigázott, gyöngye testen
Ki látott nőni szárnyakat?

Ki látott engem tűzszekéren
Mint a profétát egykoron?
Illést se látta minden ember,
Csak az, ki lélekben rokon.

(Csak tartsatok.)

A bemutatkozás itt már szóban és képmen Adyas titokzatoságok előhírnöke, sőt előképe.

Bemutatózó típusával sokban összefoly, mégis külön változatot képvisel az ujjongó öszemlélet, maga az „isten-élmény“ költeménycsoportja. Az újjászületett egyén önelvezése, az önmagából maga számára szerzett gyönyör és kéj e gazdag csoport lírai anyaga. Büszkén érzi új erejét, hatalmát; nincs többé lehetetlenség számára; új hangot ütött meg, melynek zenéje maga hatalom; már a nap tízes szekere rohan az örökkévaló életbe; „göröngylét“, részlet, látszat nem zavarja többé; ő a természetből s az belőle, áradnak szét az időben: létrejött bűvös egységeik; úr lett az időn, úr a téren; lelke önvilág, „tűlföldi lény“ tiszta láng, nincs vágya, csak gyönyöre, ő a szellemek királya, minden ő. S e gyönyör forrása az életuraságnak, az emberiséggel azonosult „Szent Egyéniség“ étellel, Istennel teltségének a tudata. Legfelső fokon, szinte paroxizmusig csigázva, talán *A koldus* c. verse hirdeti ebbeli öntudatát: ő az erő és fény; forrása, magva a létnek; övé a hatalom, az élet; belőle lett s érette minden; minden csak út és eszköz, ő a cél:

Ragyogjatok dicső világok,
Központra rohanó erők!

Keringjen, zengjen mind körülöm,
Bennem, belőlem és belém:
Központja lettem a világnak
S a teremtsenek élje én.

Az isteni életuraság e gyönyör-netovábbja legsajátabb velejárója az ő személyes panteizmusának. Találni hasonló átszellemülést Petőfi szerelmi költészetében (pl. Minek nevezzelek), politikai és forradalmi költeményeiben, de intézkedőbb, cselekvő módon s nem az ön-élmény efféle extázisában: „eszmegyönyör“-ben.

Mindhárom, eddig említett attitűdjével voltaképp az ő lelki

újjászületése egyetlen nagy ténye körül forgolódik: csodálja, csodáltatja és élvezi magát. De mint említettem, erős, Petőfies cselekvő vágy segítette filozófiai felszabadulásában. Ez az ösztöne munkál tovább egy csoport, harciasnak mondható versében. Mint valamely szabadságharc — „eszmeharc” — vezére toboroz, vezet rohamra milliókat, de nem látni, miféle ellenség ellen, mily végeél érdekében, s hogy mi szüksége neki seregre. Élv, mindentudás, mindenhatóság, istenülés; máskor a múlt összetörése egy új világért, az emberiség kiszabadítása börtönéből s testvéri frigyben egyesítése, „új világ, új hit, új állam, új hon, új élet...”, új gyönyörök, új fény, új eszmék“ (*Szózat*), a jelszavai. Mindez csak eselekvőbb látszatú változata az ő testetlenül árjongó líraiságának, egyúttal Petőfihez való ösztönzerű hasonulásának betetőzése. Ilyes toborzási képzetek — Komjáthytól bizonyára függetlenül — Adynak is sajátjai, az újság, mindent-megújítás követelésével együtt. Úgy látszik, a „csak-én“-líra keresi effélékben a maga önző csonkasága kiegészítését, a közösséggel való szolidaritást, de azt is csak uralkodás, vezérkedés formájában.

Ennyit e különös költészet személyi oldaláról.

*

A másik oldalon, a tárgyán, nincs sok részleteznivalónk. Az „Életté“ szublimált nagy mindenség áll amott, várva kéjes birtokbavételét az Eszmét képviselő egyén által. Ez az élet örök, nem ismeri a halált; amit halálnak neveznek, az csak ebbe az életbe való áthalás; s ily értelemben a halál nagyszerűbb, felségesebb, mint az életnek nevezett földi létezés: az az ősi lényeg, a valódi lét: „Halál az élet, s élet a halál“. *Ennek* a halálnak újjongva hódol, a közértelmű halált tagadja; a „memento mori“ ellen élet-himnusz írt (Memento vivere!): „Véssétek a sírkeresztre: Emlékezzél az életre!“

Új szerzet, új fogadalom:
Nincs halál és nincs nyugalom!
Ezt rebejük reggel, este:
Emlékezzél az életre!

Az Élet, de a maga konkrét valóságában, éppoly egyetlen igazi „tárgya“ Ady költészetének, mint fogalmi elvontságában Komjáthynek, s szintűgy rokonítva van a halállal, mint emennél. De ami még közelebb vezet Adyhoz: a pantheista költő

viszonya a tárgyi világhoz, ennek tökéletes birtokbavétele általa: már kész szimbolikus koncepció; ez egész tárgyi világnak ő a lelke, ura, s e léleknek a tárgyi világ csak képleges mása, érzékelhető tüneménye, szállása, szimboluma. Az egész világ, az egész lét egy nagy szimbolum, mely az istenült lelket, a „szent Egyéniséget“ jelel, láttatja. E filozófiai szimbolizmustól csak egy lépés már a stilisztikainak is mondhatóhoz, a különösebben Ady-féléhez, mikor ugyanis a költő a természet és világ konkrét részleteibe is lélekül költözik be, alkalmi szemléleteivel is azonosítja magát: a képet, a metafórákat is korlátlanul birtokába veszi.

Egy szót szerelni költészetéről, de csak a filozófiáinak, mellyel szinte összeolvad, új oldalról való megvilágítása végett. Mi neki a szerelem? Úr az időn, a szellemeken, a világon; életi cél, üdv, Isten, Ős Eleve, lényeg: vagyis ugyanaz, amivé magát istenítette a filozófiai szférában. S mi a szeretett nő? Fény, jószág, nap, élet, szépség, ideál: vagyis ugyanaz, amibe filozófiája szerint áthalni kíván, „ha lelke mély gyönyörbe szédül s magát istenülni érzi“. Ennyiből is látni: „isten-élménye“ a szerelmi gyönyör „égi mása“; filozófiai „áthalása az életbe, az élet-óceánba“, szerelni költészetének hasonló paradoxonaival — „beled halok, benned élek“, „s leszünk egymásba halva boldogok“ — egytestvér. A „kélj“ az ő filozófiai lírájának mondhatni: vessző-paripája. *Kélj* c. verse felvilágcsíthat e „fogalomnak“ távoli erotikus gyökereiről is.

Hogy Ady életsovársága mennyire — de mennyivel földibb módon — erotikus ösztöniségű, arra immár csak utalnom is elég.

Komjáthy tehát megoldotta a maga módján azt a kérdést, melyet a vallástól és nemzeti kötöttségtől függetlenített világnézet tett fel a kizárólag önmagára hagyatkozó, nagy önbizalmú egyéneknek: zseninek. Láttuk megoldását: e légvárat, melyből minden fogható valóság hiányzik. Fentmaradt ezek után a megoldásnak egy másik lehetősége, éppen a tulsó végleten, az anyagi világban: igenis korlátlanul kielégíteni korlátlan életigényünket itt a földön, a tapasztalati, az anyagi valóságban; ennek az életnek lenni urává, ezzel az élettel azonosulni; kiélni öntudatlan, nem filozofáló ösztöniséggel, mintegy élettani realitással az élet „kéljét“, gyönyörét. S ez lett Ady megkísérelt megoldása, az ösztönélet kísérlete, mely majd csak utólag, kudarcai közben és

nyomán adta fel neki a „filozófiai“ kérdést: mit is cselekedett, mi is történt övele voltakép?

Képzeljük el Komjáthy eszmei életuraságát alászállítva a földre, a mindennapi, a valóságos életbe, minden elméletből egyébként tabula rasát csinálva, magán kívül minden egyebet tagadva, s kifejezésben és formában is szakítva az előzményekkel: s előttünk áll Ady forradalma. A mondottakból azonban kitétszik, hogy voltak annak előzményei a házai költészetben, s Komjáthy Jenő fejlődéstörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy Adyhoz vezet át.

„Bankó leányá“-nak nyugatmagyarországi horvát változata.

Írta: BAJZA JÓZSEF.

Maga a semptei névtelen megmondja, hogy széphistóriáját „horváltúl magyarra“ nem régen fordította.¹ Szilády Áron Ráskai Gáspár *Vitéz Franciscójához* írt jegyzeteiben megkezdte a horvát minta nyomozását.² Szegedy Rezső és Pável Ágoston egész sereg horvát változatot gyűjtöttek össze.³ A nyugatmagyarországi horvát változat azonban elkerülte figyelmüket, ámbár a nyugatmagyarországi horvát népköltészet érdemes gyűjtője, Kurelac Ferenc, immár 62 esztendeje kiadta.⁴

A verset Kurelac a negyvenes években Sopronudvardon (horvátul Mučindrof, németül Grossmutschen) jegyezte fel. A kis románe 48 nyolcszótagos rímtelen sorból áll. Ez a forma a délszláv népepikának nem a rendes formája, de elég gyakran előfordul. A románe első olvasásra is a hézagos előadás benyomását kelti, de töredezett voltában is értelmes. Pontos prózai fordításban így hangzik:

»Az ifjú királyfi öreget és fiatal táborba paranesol. Azt

¹ *Régi Magyar Költők Tára*, VIII. k. 1930, 173—178. és 465—468. I. Azaz a vers szövegéből nem következik az, hogy ő a fordító. Lehet, hogy csak a fordítás magyar átdolgozója.

² *Régi Magyar Költők Tára*, VI. k. 1896, 312. l.

³ Szegedy Rezső: *A „Béla király és Bankó leánya“ forrása*. Budapesti Szemle, 153. k. (1913), 404—422. I. Pável Ágoston: *A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai*. Egy. Philologiai Közlöny, 1913, 104—112. l.

⁴ Kurelac Fran: *Jačke*. Zagreb, 1871, LIV., 314., IV. l. 8°. Maga a horvát románe a 187—188. l.-on olvasható. Címe nincs.